
ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑ

ΓΙΩΡΓΟΣ Σ. Π. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ

Η χειραγώγηση του δημόσιου χώρου
μέσω συστημάτων παρακολούθησης:
η ελληνική περίπτωση

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΑΪΤΟΥΡΙΔΗΣ

Ατομικές ρυθμίσεις με τυπικό νόμο
και ο δικαστικός τους έλεγχος: ζητή-
ματα δύναμης και δικαιοσύνης

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΑΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Η συνταγματική κατοχύρωση των Α-
νεξάρτητων Αρχών ως στοιχείο μιας
δημοκρατικής και δικαιοκρατικής πο-
λιτείας: προϋποθέσεις και όρια της
συνταγματοποίησης των Ανεξάρτητων
Αρχών

Η ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕΣΩ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

Γιώργος Σ. Π. Κατρούγκαλος
Αναπλ. Καθηγητής Δημοκρατίου Πανεπιστήμιου Θράκης

1. Το αγαθό της ασφάλειας και η συνταγματική του προστασία

Στα σύγχρονα κράτη δικαίου ένα πλέγμα συνταγματικών ρυθμίσεων και διατάξεων διεθνούς δικαίου προστατεύει τόσο τις ατομικές και συλλογικές δραστηριότητες στον δημόσιο χώρο όσο και την ιδιωτική ζωή από την κρατική παρακολούθηση σε αυτόν. Απέναντι στην ελευθερία όμως προβάλλεται ανταγωνιστικά το αίτημα της ασφάλειας, όχι ως δημοσίου αγαθού,¹ αλλά ως γενικού ατομικού δικαιώματος, που υποτίθεται ότι απαντά στον πολλαπλασιασμό των κινδύνων στις μετανεωτερικές «κοινωνίες της διακινδύνευσης».² Το νέο αυτό «δικαίωμα»

---

1. Αυτή είναι η «στενή» έννοια της δημόσιας τάξης, όπως την ερμηνεύει η νομολογία του Conseil Constitutionnel. Αντίθετα, το Conseil d'Etat αντιλαμβάνεται την έννοια ευρύτερα, ως τρίπτυχο των *sureté, salubrité, tranquillité publique*. Για τις διακρίσεις των εννοιών, βλ. Ch. Vimbert, «Ordre public et Conseil Constitutionnel», RDP, 693, 1994, ιδίως σσ. 704-707· A. Moulin, *L'Ordre public dans la jurisprudence du Conseil Constitutionnel*, Mémoire DEA, Paris-I, 1987-1988, σσ. 43-44.

2. Για την έννοια της κοινωνίας της διακινδύνευσης ως *novum* της ύστερης νεοτερικότητας, βλ. ιδίως U. Beck, *Η επιπόνηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του εκσυγχρονισμού*, Αθήνα 1996, ιδίως σελ. 76 κ.ε.· E. Denninger, «Der Prävention-Staat», *Kritische Justiz*, 1998· από την ελληνική θεωρία, βλ. Ξ. Κοντιάδη, *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, Σάκκουλας, Αθήνα 2002, ιδίως σελ. 91 κ.ε. Προσωπικά, θεωρώ αμφίβολης μεθοδολογικής αξίας την κατασκευή της «κοινωνίας της διακιν-

έχει ως προβαλλόμενο περιεχόμενο την προστασία του ανθρώπου από κινδύνους μη κρατικής προέλευσης, και ιδίως, μετά την 11η Σεπτεμβρίου, την πραγματική αφετηρία του 21ου αιώνα, την προστασία από την τρομοκρατία και εν γένει την εγκληματικότητα.³

Είναι προφανές ότι η αναγνώριση ενός τόσο γενικού «δικαιώματος» εύκολα θα οδηγήσει στην ανάγκη εγκαθίδρυσης ενός πανοπτικού Λεβιάθαν, που, υπό το πρόσχημα της κατοχύρωσης της ασφάλειας και την πάταξη της τρομοκρατίας, θα περιορίζει δραστικά τις ελευθερίες.⁴ Η αναζήτηση μιας παρόμοιας ψευδεπίγραφης ασφάλειας αποτελεί γενικευμένη διεθνώς τάση, η οποία επιβάλλει την εγκατάσταση «πανοπτικών» συστημάτων επίβλεψης και ελέγχου του δημοσίου χώρου. Ιδιαίτερα στοχευμένες φαίνεται να είναι μάλιστα συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες, εξ ου και ο νεολογισμός «banopticon»:⁵ πολιτικοκοινωνικός

δύνευσης» σε ό,τι αφορά στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου. Η αδυναμία των θεσμών του κοινωνικού κράτους απέναντι στους υποτιθέμενους «νέους κινδύνους» δεν οφείλεται στο ότι αυτοί αποτελούν πράγματι κάτι νέο, ούτε γιατί η αντιμετώπισή τους υπερβαίνει τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί ασφάλειας ή τις δυνατότητες κρατικής παρέμβασης. Οφείλεται μάλλον στη βαθμιαία αποσύνθεση των κοινωνικών συμμαχιών που στήριζαν το κράτος πρόνοιας, εν όψει της γενικότερης ανατροπής των συσχετισμών κοινωνικής ισχύος που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση. Πρβλ. τις κριτικές παρατηρήσεις του Δ. Δημούλη, «Κοινωνία της διακινδύνευσης». Συνταγματικά δικαιώματα και πολιτική», στο του ιδίου, *Το δίκαιο της πολιτικής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σελ. 277 κ.ε.

3. Βλ., αντί άλλων, Α. Μανιτάκης – Α. Τάκης (επιμ.), *Τρομοκρατία και δικαιώματα. Από την ασφάλεια του κράτους στην ασφάλεια δικαίου*, Αθήνα 2004· Ι. Μανωλεδάκης, *Ασφάλεια και ελευθερία*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2002· Ν. Παρασκευόπουλος, «Το corpus juris στα πλαίσια της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής στη στροφή του 2000», *Υπεράσπιση*, 605, 1999· Ch. Walters – S. Voneky – V. Roben – F. Schorkopf (επιμ.), *Terrorism as a Challenge for National and International Law: Security Versus Liberty?*, Berlin/Heidelberg/New York 2004· W. F. Schutz, *Tainted Legacy: 9/11 and the Ruin of Human Rights*, Nation Books, New York 2003· R. C. Leone – G. Anrig Jr. (επιμ.), *The War on Our Freedoms: Civil Liberties in an Age of Terrorism*, New York 2003.

4. Ι. Καμτσίδου, *Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια: έννοια περιττή ή επικίνδυνη;*, εισήγηση σε ημερίδα του Ομίλου Μάνεση, 2005· πρβλ. Χ. Ανθόπουλος, «Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια», στο Χ. Ανθόπουλος – Ξ. Κοντιάδης – Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Σάκκουλας, Αθήνα 2005, σελ. 108 κ.ε.· Δ. Δημούλης, «Κοινωνία της διακινδύνευσης». Συνταγματικά δικαιώματα και πολιτική», ό.π., σελ. 289 κ.ε.

5. Βλ. σχετικά D. Bigo, «Globalized Insecurity: The Field of the Professionals of Unease Management and the Ban-opticon», *Traces: A Multilingual Journal of Cultural Theory*, 4, 2004.

αποκλεισμός μέσω των συστημάτων παρακολούθησης όσων ατόμων, ομάδων ή συμπεριφορών δεν εντάσσονται εντός των πολιτικά αποδεκτών ορίων ανοχής του συστήματος.⁶

Από την άλλη μεριά, θα ήταν εθελουφλία να θεωρήσει κανείς ότι δεν υφίσταται καν για το συνταγματικό δίκαιο θέμα προστασίας του πολίτη έναντι μη κρατικών προσβολών. Η ασφάλεια ναι μεν δεν αποτελεί «υπερδικαίωμα», προστατεύεται όμως από το συνδυασμένο ρυθμιστικό πεδίο πολλών θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 5 §2 Σ), στην ιδιοκτησία (17 §1 Σ), στην οικογενειακή ζωή (19 Σ), στην υγεία (21 §3 Σ), αλλά και την προστασία της ανθρώπινης αξίας (2 §1 Σ)⁷ και το γενικό δικαίωμα ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 §1 Σ).⁸ Η δέσμη των σχετικών αξιώσεων μπορεί να θεωρηθεί ότι συναρείται σε ένα αχώριστο «δικαίωμα στην ασφάλεια», διακριτό τόσο από το παραδοσιακό

---

6. Η παρακολούθηση μέσω κρυφών καμερών, συνήθως για δημοσιογραφικούς σκοπούς, φαίνεται εκ πρώτης όψεως ασύνδετη με το παραπάνω πρόβλημα. Και στην περίπτωση αυτήν όμως εμφιλοχωρεί μια σύγκρουση αγαθών και αντίστοιχων συνταγματικών δικαιωμάτων. Με την απόφαση ΣτΕ 3922/2005 κρίθηκε πρόσφατα η αντισυνταγματικότητα της χρήσης παράνομα αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων, με χρήση «κρυφής κάμερας», ως αντίθετη στη ρητή διάταξη του άρθρου 19 §3 του Συντάγματος, σε συνδυασμό με την §1 του άρθρου 2 (προστασία της αξίας του ανθρώπου), την §1 του άρθρου 9 (απαρβίαστο ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και 9Α (προστασία των προσωπικών δεδομένων) και τις ανάλογες διατάξεις του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ και 17 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (πρβλ. ΣτΕ 3545/2002, 554/2003 επταμ.). Και κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου (ΟΛΑΠ 1/2001), η εν αγνοία και χωρίς τη συναίνεση του ενός των συνομιλητών μαγνητοφώνηση ιδιωτικής συνομιλίας ενέχει παγίδευσή του και, συνεπώς, αποτελεί δέσμευση και περιορισμό στην ελεύθερη άσκηση της επικοινωνίας. Γι' αυτό, ασχέτως του χώρου όπου έγινε η συνομιλία, η μαγνητοταινία στην οποία, χωρίς τη συναίνεση του ετέρου των συνομιλητών, αποτυπώθηκε η συνομιλία είναι συνταγματικά απαγορευμένο αποδεικτικό μέσο και δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί εναντίον του σε πολιτική δίκη, ανεξαρτήτως του προσώπου που επιχείρησε τη μαγνητοφώνηση, έστω δηλαδή και εάν το πρόσωπο αυτό συμμετείχε στη συνομιλία.

7. Στην αρχή του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 §1 Σ) εντοπίζει τη *sedes materiae* του δικαιώματος για αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών αστυνόμευσης ο Π. Παραράς (*Σύνταγμα και ΕΣΔΑ*, Σάκκουλας, Αθήνα 2001, σελ. 16), ο πρώτος μάλλον που εισήγαγε τη σχετική συζήτηση στην ελληνική θεωρία.

8. Πρβλ. τις παρόμοιες αλλά όχι ταυτόσημες αναλύσεις που πραγματοποίησαν οι Χ. Ανθόπουλος, «Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια», ό.π., σελ. 116· Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα/Κομοτηνή 2002, σελ. 37 κ.ε.· Κ. Χρυσόγονος, «Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια», στο Ανθόπουλος – Κοντιάδης – Παπαθεοδώρου, ό.π., σελ. 144.

δικαίωμα στην ασφάλεια του προσώπου όσο και από τη δημόσια ασφάλεια ως αντικειμενική αρχή της δημόσιας τάξης. Το «δικαίωμα», υπό αυτή την έννοια, δεν έχει αυτοτελή *sedes materiae* στο Σύνταγμα, αλλά αποτελεί τη συνισταμένη των θετικών αξιώσεων που απορρέουν από τα προαναφερθέντα δικαιώματα.

Σε αντίθεση δηλαδή με το τυπικό φιλελεύθερο κράτος δικαίου, όπου η ασφάλεια ως ατομικό δικαίωμα είχε νόημα μόνον ως αμυντικό δικαίωμα έναντι του κράτους, στο κοινωνικό κράτος έχει, παράλληλα, χαρακτηριστικά θεσμοποιημένης εξωτερικής προστασίας από κινδύνους και μη κρατικής προέλευσης, με αξιώσεις δικαστικά επιδιώξιμες. Η διάσταση αυτή δεν διαφοροποιείται από την παραδοσιακή μόνο λόγω της θετικής της λειτουργίας, αλλά και επειδή προϋποθέτει τη λήψη προληπτικών μέτρων έναντι των πιθανών κινδύνων, είτε για την αποφυγή τους είτε για την εξουδετέρωση των συνεπειών τους.⁹

Σε περίπτωση παράβασης της κρατικής αυτής υποχρέωσης γεννάται αξίωση αποζημίωσης των πολιτών για κάθε βλάβη που υπέστησαν εξαιτίας της. Το συγκεκριμένο όμως περιεχόμενο της κρατικής υποχρέωσης εξαρτάται από το είδος και το μέγεθος των πιθανών κινδύνων.¹⁰ Με βάση την αρχή της αναλογικότητας, ο δικαστής μπορεί να ελέγχει κατά πόσον ο νομοθέτης ή η διοίκηση ανταποκρίθηκαν στην υποχρέωσή τους.¹¹

Η γερμανική θεωρία έχει προχωρήσει σε μία διαφοροποίηση των κινδύνων σε τρεις διακριτές, κλιμακούμενες κατηγορίες: *Gefahr*, *Risiko*, *Restrisiko*.¹² Τα κριτήρια διαφοροποίησης αποτελούν εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, λαμβάνοντας υπόψη ιδίως την πιθανότητα έλευσης του κινδύνου, το μέγεθος της απειλούμενης προσβολής και την αμεσότητα της σύνδεσής του με το προστατευόμενο ατομικό δικαίωμα. Άμεσος κίνδυνος (*Gefahr*), που δημιουργεί πάντα

9. Βλ. σχετικά A. Hesse, *Der Schutzstaat*, Baden-Baden 1994, σελ. 18 κ.ε.· E. Denninger, «Der Präventions-Staat», *Kritische Justiz*, 1988, σσ. 1 κ.ε., 38 κ.ε.· P. Szczechalla, *Die sogenannten grundrechtlichen Schutzpflichten im deutschen und europäischen Recht: Inhalt und Reichweite einer gemeineuropäischen Grundrechtsfunktion*, 2002· D. Grimm, «Verfassungsrechtliche Anmerkungen zum Thema Prävention», *Vierteljahresschrift*, 1986, σελ. 171· πρβλ. Π. Μαντζούφας, «Ασφάλεια και πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης: εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος», στον τιμητικό τόμο *Συμβούλιο της Επικρατείας – 75 χρόνια*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 59 κ.ε., 71.

10. Πρβλ. *BVerfGE* 49, 89 (142).

11. Βλ. και E. Grabitz, «Der Grundsatz der Verhältnismäßigkeit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgericht», *AöR*, 98, 1973, σελ. 568· V. Tzemos, *Das Untermassverbot*, 2004, σελ. 13 κ.ε.

12. Βλ. T. Wurtenberger – D. Heckman – R. Riggert, *Polizeirecht*, Baden-Baden/Württemberg 1999, άρθρα 278, 305.

κρατική υποχρέωση προστασίας, υφίσταται όταν κατά την αντικειμενική φορά των πραγμάτων και εκτός απροσδόκητου απρόοπτου επαπειλείται άμεση πρόκληση βλάβης σε συγκεκριμένο έννομο αγαθό.¹³ Η ενδιάμεση κατηγορία, η απλή απειλή κινδύνου (Risiko), ορίζει τη διακινδύνευση που δεν μπορεί μεν να αποκλειστεί, οι πιθανότητες όμως για πρόκληση ζημίας στο αγαθό είναι περιορισμένες. Τέλος, απλό ενδεχόμενο απειλής κινδύνου (Restrisiko) υφίσταται όταν η πιθανότητα απειλής είναι ιδιαίτερα μικρή.

Υποκειμενική αξίωση και αντίστοιχη κρατική υποχρέωση υφίσταται μόνο για την αντιμετώπιση άμεσου κινδύνου, της πρώτης κατηγορίας. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι και στην περίπτωση αυτήν απαιτείται η διαμεσολάβηση του τυπικού νόμου (gesetzesmediatisiertes Grundrecht),¹⁴ έχω όμως την εντύπωση ότι, όπως συμβαίνει με όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα, η αδράνεια του νομοθέτη δεν αποτελεί λόγο για την εξουδετέρωση της συνταγματικής επιταγής. Στην περίπτωση αυτή στοιχειοθετείται αποζημιωτική αξίωση βάσει της αστικής ευθύνης του κράτους από τη σχετική νομοθετική παράλειψη.¹⁵

Στην ελληνική έννομη τάξη ήδη αναγνωρίζεται παρόμοια λειτουργία ενός «δικαιώματος στην ασφάλεια», με την ειδικότερη μορφή της, από το οποίο απορρέει αξίωσης αποζημίωσης κατά του κράτους για ζημίες που προκλήθηκαν επειδή τα όργανά του παρέλειψαν ή δεν εκπλήρωσαν επαρκώς τα προστατευτικά τους καθήκοντα με τη λήψη κατάλληλων αστυνομικών μέτρων για την προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της ιδιοκτησίας.¹⁶ Η λήψη των σχετικών μέτρων επιβάλλεται απευθείας από τις αξιώσεις προστασίας των απειλούμενων συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών και, συνεπώς, δεν εναπό-

---

13. Wurtenberger – Heckman – Riggert, ό.π., άρθρο 278. Ο Ι. Μανωλεδάκης (ό.π., σελ. 183) γράφει σχετικά: «Ο κίνδυνος είναι μια αντικειμενικά διαπιστώσιμη παρουσία κάποιου επικείμενου κακού, που απειλεί την ύπαρξη ενός αγαθού. Αποτελεί αντικειμενική κατάσταση στο μέτρο που η παρουσία αυτή πρέπει να διαπιστώνεται αντικειμενικά με βάση συγκεκριμένα στοιχεία».

14. J. Isensee, *Das Grundrecht auf Sicherheit*, Walter de Gruyter, Berlin/New York 1983, σσ. 43-44· πρβλ. Κ. Χρυσόγονος, «Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια», στο Ανθόπουλος – Κοντιάδης – Παπαθεοδώρου, ό.π., σελ. 151.

15. Πρβλ. Γ. Κατρούγκαλος, *Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής*, Σάκκουλας, Αθήνα 1997, σελ. 516.

16. ΣτΕ 28/2000, ΣτΕ 3706/2001, ΔιΔικ 2003.1336 κ.ε., ΣτΕ 3919/2001, ΕΔΚΑ 2002.119 ΔΠρωτΑθ 11661/1995. Βλ. σχετικά Κ. Χρυσόγονος, «Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια», ό.π., σελ. 146· πρβλ. Ζ. Παπαϊωάννου, *Περιεχόμενο και όρια της αστυνομικής εξουσίας*, Σάκκουλας, Αθήνα 2004, σελ. 265. Ο Χρυσόγονος παραπέμπει και σε παλαιότερη νομολογία του Αρείου Πάγου: ΑΠ 106/1969, ΝοΒ 17. 676, ΑΠ 1616/1981, ΕΕΝ 1982.

κειται στη διακριτική ευχέρεια της αστυνομίας, αλλά αποτελεί δέσμια υποχρέωση των αρχών της δημόσιας τάξης.¹⁷

Αντιθέτως, προφανώς, δεν υφίσταται υποχρέωση του κράτους ή δικαίωμα για την προστασία του υποκειμενικού αισθήματος ασφαλείας των πολιτών¹⁸ (πολύ περισσότερο για την προστασία από το φόβο, ιδίως τον καλλιεργημένο από ξενόφοβα ή τρομοκρατικά ΜΜΕ), δεδομένου ότι παρόμοια απαίτηση όχι απλώς είναι αόριστη και υποκειμενική, αλλά υπερβαίνει και το μέτρο της αναλογικότητας, υπό οιαδήποτε εκδοχή της.

2. Η ηλεκτρονική παρακολούθηση στην Ελλάδα

Η προστασία της προσωπικής ελευθερίας και της ιδιωτικότητας στο ελληνικό σύνταγμα είναι από τις πληρέστερες στην Ευρώπη. Η πάγια στα ελληνικά συντάγματα ρύθμιση του άρθρου 9 του Συντάγματος που κατοχυρώνει το «απαραβίαστο» της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωή του ατόμου και το άσυλο της κατοικίας συμπληρώθηκε με την αναθεώρηση του 2001 με τις νέες διατάξεις του άρθρου 9Α. Αυτές καθιερώνουν το ατομικό δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων.

Πέραν της εξειδίκευσης της προστασίας έναντι των καινοφανών προκλήσεων των νέων τεχνολογιών, το άρθρο 9Α εισφέρει δύο νέα στοιχεία από πλευράς αρμοδιότητας και διαδικασίας: το πρώτο είναι η ρητή πρόβλεψη στο πρώτο εδάφιο του ότι η συλλογή, επεξεργασία και χρήση προσωπικών δεδομένων πρέπει να γίνεται σύμφωνα με ειδικό εκτελεστικό του Συντάγματος νόμο· το δεύτερο είναι ότι αναθέτει τη διασφάλιση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων σε εξειδικευμένη ανεξάρτητη διοικητική αρχή, στην οποία ανήκουν κατ' αποκλειστική αρμοδιότητα οι ad hoc αποφάσεις διοικητικού χαρακτήρα για την εξασφάλιση του δικαιώματος.¹⁹

17. ΣτΕ 28/2000, ΣτΕ 3706/2001, ΣτΕ 3919/ 2001, ΔΠρωτΑθ 11661/1995. Βλ. τις αποφάσεις της προηγούμενης υποσημείωσης.

18. Πρβλ. C. Gusy, «Gewährleistung von Freiheit und Sicherheit im Lichte unterschiedlicher Staats- und Verfassungsverständnisse», *VVDStRL*, 63, 2004, σσ. 151 κ.ε., 190.

19. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι η αποκλειστική διοικητική αρμοδιότητα της αρχής αποκλείει την άσκηση δικαστικού ελέγχου επί των σχετικών αποφάσεών της. Η αρμοδιότητα των δικαστηρίων επί οποιουδήποτε θέματος αφορά στην εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν μπορεί να αποκλειστεί, διότι συνιστά επιταγή τόσο του άρθρου 20 §1 του Συντάγ-

Συνεπώς, η εγκατάσταση και εφαρμογή κάθε εκτεταμένου συστήματος προληπτικής, μόνιμης και συστηματικής επιτήρησης του δημόσιου χώρου δεν είναι δυνατή χωρίς την ύπαρξη ειδικού νόμου που να ρυθμίζει ειδικότερα τις εγγυήσεις, τους όρους και τους περιορισμούς των περιορισμών του σχετικού δικαιώματος. Προδήλως δε ο συγκεκριμένος εκτελεστικός νόμος πρέπει να είναι διάφορος από αυτόν που ρυθμίζει τα σχετικά με την αρμοδιότητα της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (το ν. 2472/97), για τον οποίο υφίσταται άλλη αναφορά στο δεύτερο εδάφιο της υπό κρίση συνταγματικής διάταξης.

Τέτοιος νόμος δεν υφίσταται στην ελληνική έννομη τάξη. Ο νόμος αυτός δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ο ν. 2472/97 και για έναν ακόμη λόγο: τούτος από τη φύση του έχει γενική σκόπευση και δεν ανταποκρίνεται στο κριτήριο της ειδικότητας που απαιτεί τόσο το Σύνταγμα όσο και η προαναφερθείσα νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την εγκατάσταση δημόσιου κλειστού συστήματος παρακολούθησης. Ούτε είναι δυνατόν να υποκατασταθεί ο τυπικός νόμος, εν όψει της φύσης του θέματος που απαιτεί πολιτική στάθμιση συγκρουομένων αξιών, από οποιαδήποτε κανονιστική πράξη της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.

Συνεπώς, το ολοκληρωμένο σύστημα παρακολούθησης «C4I»,²⁰ το οποίο υποτίθεται ότι θα θωράκιζε τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 έναντι του φάσματος της τρομοκρατίας,²¹ εγκαταστάθηκε χωρίς να υπάρχει μία τουλάχιστον βασική προϋπόθεση που απαιτεί τόσο το Σύνταγμα όσο και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: ή ύπαρξη ειδικού νόμου. Το κενό αυτό επιχειρήθηκε να καλυφθεί με δύο τρόπους: αφενός με την έκδοση μιας γνωμοδότησης του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, αφετέρου με την εσπευσμένη (ενόψει της εκδίκασης αιτήσεων ακύρωσης σχετικών με τη νο-

---

ματος όσο και της αρχής του Κράτους Δικαίου. Τούτα όμως αφορούν τον *ex post* έλεγχο της άσκησης της διοικητικής αρμοδιότητας. Όμως η διοικητική αρμοδιότητα καθ' εαυτήν δεν μπορεί να αποδοθεί σε άλλο όργανο, γιατί είναι συνταγματικά δεσμευμένη. Πρβλ. και Ν. Αλιβιζάτος, «Η αθέατη πλευρά της τροπολογίας για τις κάμερες», *Τα Νέα*, 15/12/07.

20. Ο όρος «C4I» προέρχεται από τα αρχικά των λέξεων Command, Control, Coordination Communication & Integration (Διοίκηση, Έλεγχος, Συντονισμός, Επικοινωνίες, και Ενοποίηση). Το ολοκληρωμένο αυτό σύστημα ενσωματώνει τριάντα διαφορετικά υποσυστήματα επικοινωνιών και πληροφορικής, τα οποία επεξεργάζονται ήχο, εικόνα και δεδομένα.

21. Η χρησιμότητα του ταυτισμένου με το «σκάνδαλο Siemens» συστήματος για την ομαλή τέλεση της Ολυμπιάδας ήταν αμφίβολη από την αρχή. Σε κάθε περίπτωση, η συμβολή του στην ασφάλεια των αγώνων ήταν μηδενική, εφόσον κατά τη διεξαγωγή των αγώνων και για χρόνια μετά από αυτούς δεν κατέστη δυνατό να τεθεί σε κατάσταση υπηρεσιακής ετοιμότητας.

μμότητα του συστήματος ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας) ειδικής τροπολογίας στο ν. 3625/07.

Κατά τη Γνωμοδότηση 14/2007 του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, δεν απαιτείται ειδικός νόμος ούτε απόφαση της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων για τη λειτουργία συστήματος παρακολούθησης του δημόσιου χώρου, γιατί είναι πάντοτε δυνατή εκ μέρους των αστυνομικών αρχών η καταγραφή κάθε έκνομης δραστηριότητας σε δημόσιο χώρο για τους εξής λόγους: α) διότι «αφορά αποτύπωση πράξεων που γίνονται δημοσία», β) «η προστασία της ιδιωτικής και προσωπικής ζωής είναι νοητή μόνον ενόσω αυτή εκδηλούται με σύννομη δραστηριότητα, όχι όμως και όταν εκδηλούται με έκνομη συμπεριφορά και εγκληματικές πράξεις», γ) «η διάταξη του άρθρου 9Α του Συντάγματος όσο και πολύ περισσότερο οι διατάξεις του Ν. 2472/1997 δεν εκτείνονται στο πεδίο της ποινικής διαδικασίας, [διότι] ούτε η αρχή προστασίας των προσωπικών δεδομένων, ούτε οποιαδήποτε άλλη αρχή θα ήταν δυνατόν να ελέγξει τη δικαστική εξουσία και τον τρόπο λειτουργίας της [εφόσον] η ανεύρεση της ουσιαστικής αληθείας στην ποινική δίκη, και η αποκάλυψη και στη συνέχεια ο κολασμός των εγκλημάτων συνιστούν αξία συνταγματικής περιωπής, αφού οδηγούν στην επικράτηση της αρχής του Κράτους Δικαίου».

Η επιχειρηματολογία αυτή δεν είναι καθόλου πειστική. Κατ' αρχάς, για τους λόγους που προεκτέθηκαν, τα υπό κρίση συνταγματικά δικαιώματα καλύπτουν όχι μόνο πράξεις που τελούνται ιδιωτικά αλλά και όσες τελούνται στον δημόσιο χώρο. Δεύτερον, η προληπτική λειτουργία δημοσίων συστημάτων παρακολούθησης, εξ ορισμού, αφού είναι «προληπτική», αφορά σε όλους, και αυτούς δηλαδή που ασκούν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι «εκνόμως» και τους «νομιμόφρονες». Το κύριο σφάλμα της γνωμοδότησης όμως, από πλευράς συνταγματικού δικαίου, έγκειται στο εξής: ναι μεν η ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας αποτελεί αξία συνταγματικής περιωπής, δεν επιδιώκεται όμως πάση θυσία και σε αντίθεση με ρητές συνταγματικές διατάξεις. Όπως δεν είναι επιτρεπτή η αναζήτησή της, π.χ., με βασανιστήρια, εξίσου δεν είναι συνταγματικά ανεκτή και με παράνομα αποδεικτικά μέσα, όπως αυτά που συλλέγονται κατά παράβαση του άρθρου 9Α του Συντάγματος.²²

Η διοικητική αρμοδιότητα δε της κρίσης τού κατά πόσο συντρέχει ή όχι παράβαση του άρθρου 9Α του Συντάγματος ανήκει αποκλειστικά στην Αρχή Προ-

---

22. Είναι χαρακτηριστικό ότι η υπόθεση του ΕΔΔΑ Ρ. Γ. και J. Η. κατά Η. Βασιλείου (αριθ. 44787/98, σκ. 56, 2001-ΙΧ, με περαιτέρω παραπομπές) αφορούσε σε ενοχοποιητικές συνομιλίες υποδίκων, οι οποίες είχαν υποκλαπεί κατά τη διάρκεια της κράτησής τους στο αστυνομικό τμήμα.

στασίας Δεδομένων, χωρίς εξαίρεση κάποιας συγκεκριμένης ύλης. Τούτο δεν συμβαίνει διότι η Αρχή «ελέγχει τη δικαστική εξουσία και τον τρόπο λειτουργίας της», όπως σκιαμαχεί η Γνωμοδότηση. Αντιθέτως, ελέγχεται από αυτή. Ακριβώς όμως επειδή πρόκειται για άσκηση διοικητικής αρμοδιότητας, ο φυσικός δικαστής που θα ελέγξει τη νομιμότητα και τη συνταγματικότητα των αποφάσεων της Αρχής δεν είναι ο ποινικός δικαστής, αλλά, κατ' εφαρμογή των άρθρων 94 §1 και 95 §1 Σ, το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν άλλαξαν από τη ρύθμιση του όγδοου άρθρου του ν. 3625/07, η οποία επιχείρησε να θωρακίσει με το κύρος του νόμου τις παραπάνω εισαγγελικές παραδοχές, οι οποίες καμιά τύχη δεν θα είχαν αλλιώς ενώπιον του δικαστή του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η αλυσιτέλεια του νέου νόμου δεν απορρέει μόνο από το γεγονός ότι οι ρυθμίσεις του είναι αμφίβολης συνταγματικότητας, αλλά κυρίως διότι δεν καλύπτει το υφιστάμενο νομοθετικό κενό, τον καθορισμό δηλαδή των ειδικών όρων και προϋποθέσεων υπό τους οποίους επιτρέπεται η εγκατάσταση κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης. Με άλλα λόγια, θεωρώντας δεδομένη την ύπαρξη του συστήματος C4I, δεν προβλέπει ρητά τη δυνατότητα εγκατάστασης και λειτουργίας συστήματος παρακολούθησης του δημόσιου χώρου και, συνεπώς, δεν συνιστά τον ειδικό τυπικό νόμο που απαιτείται τόσο κατά τη ρητή νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όσο και κατά την ορθή ερμηνεία του άρθρου 9Α του Συντάγματος.

Το μόνο που πράττει η υπό κρίση ρύθμιση είναι να εξαιρεί –αντισυνταγματικά– από το πεδίο ισχύος του ν. 2472/97 τη συλλογή δεδομένων «από τις δικαστικές-εισαγγελικές αρχές και τις υπηρεσίες που ενεργούν υπό την άμεση εποπτεία τους στο πλαίσιο της απονομής της δικαιοσύνης ή για την εξυπηρέτηση των αναγκών της λειτουργίας τους με σκοπό τη βεβαίωση εγκλημάτων». Τούτο όμως, ακόμη και εάν οι νέες ρυθμίσεις δεν ήταν αντισυνταγματικές, δεν θα αρκούσε για να διασώσει το υφιστάμενο κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης: από την απλή εξαίρεση από το πεδίο ισχύος του ν. 2472/97 προφανώς και δεν συνάγεται ρύθμιση που να προβλέπει την εγκατάσταση πανοπτικού συστήματος εποπτείας του δημόσιου χώρου, όπως το C4I.

Και τούτο διότι η απαγόρευση λειτουργίας παρόμοιου συστήματος δεν προκύπτει από το νόμο 2472/97, αλλά από τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 9, 9Α του Συντάγματος και 8 §1 της ΕΣΔΑ.²³ Συνεπώς, για να καμφθεί η εν λό-

---

23. Άλλωστε ο ίδιος ο ν. 2472/1997 προβλέπει στο άρθρο 1 εδ. α' αυτού ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να συλλέγονται για «καθορισμένους, σαφείς και νόμιμους» σκοπούς, δηλαδή για σκοπούς που θα έχει καθορίσει κάποιος άλλος νόμος, δεδομέ-

γω απαγόρευση δεν αρκεί να εισαχθεί εξαίρεση από το πεδίο του ν. 2472/97. Απαιτείται *ειδική θετική νομοθετική πρόβλεψη* που να ανταποκρίνεται στο βαθμό ειδικότητας και σαφήνειας που απαιτείται τόσο από το άρθρο 9Α του Συντάγματος όσο και από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, η οποία εξακολουθεί να μην υφίσταται στην ελληνική έννομη τάξη και μετά τη νέα ρύθμιση.²⁴

Η αιτιολογική έκθεση της τροπολογίας επιχειρεί να συσκοτίσει το γεγονός αυτό με το επιχείρημα ότι η Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Οκτωβρίου 1995, «Για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών», εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής της την επεξεργασία δεδομένων ήχου και εικόνας, καθώς επίσης και την επιτήρηση μέσω βίντεο, «εφόσον εκτελούνται για λόγους δημόσιας ασφάλειας, άμυνας, ασφάλειας του κράτους ή για την άσκηση ποινικών αρμοδιοτήτων ή άλλων δραστηριοτήτων που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου».²⁵

Τα παραπάνω όμως αφορούν αποκλειστικά στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, που δεν θα μπορούσε και να είναι ευρύτερο, δεδομένου ότι οι σχετικές αρμοδιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης του λεγόμενου τρίτου πυλώνα είναι περιο-

νου ότι ο ίδιος δεν προσδιορίζει τους σκοπούς για τους οποίους δικαιολογείται η συλλογή και επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

24. Πρβλ. την εισήγηση της Συμβούλου Ε. Σαρπ σε σχετική δίκη επί αιτήσεως ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ κατά της εγκατάστασης του συστήματος C4I: «Η συστηματική και συνεχής καταγραφή και αποθήκευση προσωπικών δεδομένων, και μάλιστα από μία δημόσια αρχή, ακόμη και χωρίς τη χρήση μυστικών μεθόδων παρακολούθησης, συνιστούν επέμβαση στην ιδιωτική ζωή που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ανωτέρω άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. [...] Συνεπώς, η συνταγματική νομιμότητα κάθε κρατικής ή δημόσιας εν γένει επεμβάσεως στα προσωπικά δεδομένα προϋποθέτει ότι αυτή ευρίσκει έρεισμα στο νόμο υπό την εκτεθείσα έννοια, σε νόμο δηλαδή ο οποίος πρέπει να ορίζει κατά τρόπο ειδικό τουλάχιστον το πεδίο της κρατικής ή δημόσιας εν γένει δραστηριότητας στο πλαίσιο της οποίας γίνεται η συλλογή, επεξεργασία και χρήση προσωπικών δεδομένων, το είδος των δεδομένων αυτών, τα κρατικά ή άλλα όργανα τα οποία είναι αρμόδια για την άσκηση της σχετικής δραστηριότητας, το εύρος της τελευταίας, καθώς και τις παρεχόμενες εγγυήσεις στα υποκείμενα των προσωπικών δεδομένων και τα σχετικά ειδικά δικαιώματα τους, ώστε να διασφαλίζεται ο πυρήνας του δικαιώματός τους στην προστασία των προσωπικών δεδομένων από συνταγματικά αθέμιτη προσβολή».

25. Αρ. προοιμίου 16, υπογράμμιση δική μου. Πρβλ. και τη διάταξη του άρθρου 3 §2 εδάφιο α' της Οδηγίας, όπως και τις σχέψεις του προοιμίου με αριθμούς (34) και (43).

ρισμένες.²⁶ Με άλλα λόγια, τα θέματα αυτά απλώς «δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου», συνεπώς δεν ήταν δυνατό να ρυθμιστούν και από την Οδηγία. Για το λόγο αυτόν άλλωστε το ΔΕΚ στις σχετικές του αποφάσεις²⁷ ρητά αναφέρεται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ως αναγκαίο συμπλήρωμα της κοινοτικής οδηγίας.

Το υφιστάμενο κλειστό σύστημα παρακολούθησης δεν μπορεί να διασωθεί ούτε από το δεύτερο τμήμα της ρύθμισης, που αποσκοπεί στη ρύθμιση της παρακολούθησης των συγκεντρώσεων, το οποίο απλώς επιτρέπει την «απλή λειτουργία συσκευών καταγραφής ήχου ή εικόνας ή άλλων ειδικών τεχνικών μέσων» με σκοπό τη βεβαίωση τέλεσης εγκλημάτων, κατόπιν «εντολής εκπροσώπου της Εισαγγελικής αρχής και εφόσον επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια». Η ρύθμιση αυτή έχει, από τη φύση της, ειδικό χαρακτήρα και δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως νομιμοποιητική βάση ενός μόνιμου συστήματος παρακολούθησης σε διαρκή βάση.

Περαιτέρω, το εδάφιο (β) της ρύθμισης, το οποίο προβαίνει στη γενική αφαίρεση από τον έλεγχο της Αρχής Προστασίας Δεδομένων της συνταγματικής της αρμοδιότητας ως προς τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση προσωπικών δεδομένων επί θεμάτων που αφορούν στο μεγαλύτερο μέρος του Ποινικού Κώδικα, συμπεριλαμβανομένης της ιδιαίτερα επικίνδυνης και αόριστης έννοιας της «επιβουλής της δημόσιας τάξης»,²⁸ είναι ευθέως αντίθετο στο δεύτερο εδάφιο του άρθρου 9Α του Συντάγματος. Ακόμη και εάν δεν υπήρχε αυτό όμως, οι προβλεπόμενοι περιορισμοί του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή θα ήταν αντίθετοι στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, αφενός ως υπέρμετροι και μη αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία και αφετέρου ως αυθαίρετοι και αντίθετοι στο κράτος δικαίου, εφόσον

---

26. Βλ. σχετικά P. J. Kuijper, «The Evolution of the Third Pillar from Maastricht to the European Constitution: Institutional Aspects», *CMLRev*, 41, 2004, σελ. 609· S. Peers, *EU Justice and Home Affairs*, Longman, 2000· N. Walker (επιμ.), *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, Oxford University Press, Oxford 2004· H. Haenel, «Justice, Police force and Safety in the European Union», *Notes of the Fondation Robert Schuman*, 13, 2003.

27. Βλ. τις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Rechnungshof κατά Österreichischer Rundfunk* κ.λπ. και *Christa Neukomm Joseph Lauer* κατά *Österreichischer Rundfunk* C-465/00, C-138/01 και C-139/01, σκ. 76-79.

28. Κατά το άρθρο 183 του Ποινικού Κώδικα: «Όποιος με οποιονδήποτε τρόπο προκαλεί ή διεγείρει δημόσια σε απείθεια κατά των νόμων ή των διαταγμάτων ή εναντίον άλλων νόμιμων διαταγών της αρχής τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών». Η προβληματική συνταγματικότητα αυτή διάταξη, δύσκολα συμβατή με την ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 14 Σ), εύκολα μπορεί να αποτελέσει βάση για την παρακολούθηση οποιασδήποτε λαϊκής εκδήλωσης διαμαρτυρίας.

η σχετική απόφαση του εκάστοτε εισαγγελικού λειτουργού για τη συλλογή των προσωπικών δεδομένων πρακτικά δεν υπόκειται σε κανένα ένδικο μέσο.

Για τον ίδιο λόγο, το εν λόγω εδάφιο είναι, επιπλέον, αντισυνταγματικό και ως ευθέως αντίθετο στα άρθρα 94 και 95 §1 του Συντάγματος, εφόσον αφαιρεί τη συγκεκριμένη ύλη, που είναι καθαρά διοικητικής φύσης, από τη δικαιοδοσία του Συμβουλίου της Επικρατείας, τον φυσικό δικαστή της.

3. Αντί συμπεράσματος

Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν, τα εγκατεστημένα στην Ελλάδα συστήματα παρακολούθησης στερούνται τη βασική προϋπόθεση της νομιμότητάς τους, την ύπαρξη δηλαδή ρητής νομοθετικής πρόβλεψης για την εγκατάστασή τους. Τούτο δεν σημαίνει ότι τυχόν μελλοντική κάλυψη του κενού αυτού θα σημαίνει, άνευ άλλου τινός, τη συνταγματικότητα της λειτουργίας τους. Είναι, βεβαίως, αλήθεια ότι η ελευθερία και η προστασία του ιδιωτικού βίου δεν κατοχυρώνονται ανεπιφύλακτα και είναι δεκτικά περιορισμών, προκειμένου να εξυπηρετηθεί σκοπός δημοσίου συμφέροντος και ιδίως η δημόσια τάξη και ασφάλεια. Το σημείο όμως πέραν του οποίου η γενίκευση της παρακολούθησης, σε συνδυασμό με την καταγραφή των δεδομένων, παύει να αποτελεί απλό περιορισμό και μετατρέπεται σε αντισυνταγματική προσβολή του δικαιώματος προσδιορίζεται αντικειμενικά²⁹ με τη βοήθεια της αρχής της αναλογικότητας, λαμβάνοντας υπόψη ιδίως την πιθανότητα έλευσης του κινδύνου κατά της δημόσιας τάξης, το μέγεθος της απειλούμενης προσβολής και την αποτελεσματικότητα του μέτρου αποτροπής του.³⁰

---

29. Πρβλ. και τις παρατηρήσεις του Μανωλεδάκη (βλ. παραπάνω, υποσημ. 13).

30. Πρβλ. τη γνωμοδότηση 4/2004 των επικεφαλής Ανεξάρτητων Αρχών Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων της Ε.Ε., κατά την οποία «η υπερβολική εξάπλωση των συστημάτων εικονοληψίας σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους δεν πρέπει να οδηγεί σε αδικαιολόγητους περιορισμούς των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών. Σε αντίθετη περίπτωση, οι πολίτες ενδέχεται να υποβάλλονται σε δυσανάλογες σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό διαδικασίες συλλογής δεδομένων που θα τους καθιστούν μαζικά αναγνωρίσιμους σε διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους» (Article 29 Working Party, Γνωμοδότηση 4/2004).